

Bioscopen in Hilversum

INEKE DE RONDE

Voor veel mensen is het bekijken van een film op het grote doek nog steeds de moeite waard en een uitje. Maar het is lang niet meer de plek waar zoveel mensen zich vergaapten aan de gebeurtenissen op het scherm. Bestudering van de gegevens over de begintijd van de bioscopen biedt een soms vermakelijk beeld hoe er door diverse partijen werd aangekeken tegen dit wonder van techniek. Hilversum heeft veel bioscopen gekend, die het soms maar heel kort uithielden.

De eerste jaren, reizende bioscopen

In 1895 kon het publiek voor het eerst kennismaken met het verschijnsel bewegend beeld. Dat was in Parijs, waar de gebroeders Lumière deze noviteit vertoonden. Al snel ging het nieuwtje de wereld over en in Hilversum was de eerste voorstelling op 13 oktober 1898. Concertgebouw Hof van Holland had deze primeur¹ en vertoonde toen onder andere een film over de kroning van koningin Wilhelmina op 6 september. De volgende voorstelling vond plaats in april 1899 in Concertzaal Jans aan de Stationsstraat.

De eerste tien jaar was er maar af en toe een film te bekijken,

in totaal 91 en daarvan nam het Concertgebouw aan de Herenstraat er 45 voor zijn rekening. De projectoren waren nog mobiel in die tijd en de eigenaars van de apparatuur reisden het hele land af om de films te vertonen. Een vaste plek hiervoor was de kermis, waar vanaf het begin het bewegend beeld een van de belangrijkste attracties was. In 1907 was de bioscoop ongekend populair: er stonden toen maar liefst vijf bioscopen op de Hilversumse kermis. Het jaar ervoor stond Hommerson et Fils niet op de kermis maar in Concertzaal Jans. Van reguliere filmvoorstellingen was in Hilversum pas sprake in 1910

De grote zaal van Hotel Jans, waar in de begintijd bioscoopvoorstellingen werden gehouden. (coll. Percy Poolman)

De Harmonie (1905) aan de Herenstraat, later verbouwd tot City-bioscoop. (coll. Krijn Brouwer)

toen Concertzaal De Harmonie, voorloper van City, aankondigde vanaf 4 september elke woensdag en zondag 's middags en 's avonds films te vertonen onder de nieuwe naam Electro-Bioscope-De Harmonie. In de periode 1910-1912 vonden 134 van de 210 Hilversumse filmvertoningen hier plaats. Er waren in 1912 meer initiatieven om te komen tot reguliere filmvoorstellingen. De RK vereniging St. Joseph in de Emmastraat begon als familiebioscoop met filmvoorstellingen op woensdag en zaterdag en ook de Hilversumse Schouwburg (Hotel Jans) kondigde in februari 1913 aan vanaf 1 maart vier voorstellingen per week te vertonen onder de naam Bioscope-Exploitatie-Internationaal. Beide initiatieven waren echter geen lang leven beschoren.

Vaste bioscopen in Hilversum

Tivoli in Rotterdam was in 1903 de eerste vaste (d.w.z. met een cabine waarin permanent filmprojectoren stonden) bioscoop in Nederland. Daarna werden in snel tempo door het hele land deze tempels van vermaak gebouwd. Eind 1912 diende de Hilversumse architect B.H. Bakker namens N.J. Dussenbroek een verzoek in voor het oprichten van een bioscooptheater aan de Groest. Het werd goedgekeurd met de nodige veiligheidsvoorschriften. Zo mochten er niet meer filmrollen in de cabine zijn dan strikt noodzakelijk (het filmmateriaal was uiterst brandbaar) en moesten gedurende de voorstelling de kaarslantaarns, die als noodverlichting

dienden, steeds branden. Op 11 juli 1913 opende de bioscoop de deuren onder de naam New York Bioscoop, een jaar later door de nieuwe eigenaar veranderd in New York Bioscope Theater. Bioscooptheater is eigenlijk een betere omschrijving van het programma dat bezoekers dagelijks konden bekijken. Muziek, cabaret en variété waren naast film vaste onderdelen. Behalve als opening van het programma was muziek ook nodig om de "stomme" film te omlijsten. Verder moest het publiek uitgelegd krijgen wat er gebeurde in de film. Een van de belangrijkste personeelsleden in de bioscoop was dan ook de explicateur. In het New York was dit jarenlang Pieter Hendrik de Mink, die tevens acteur was. De Harmonie probeerde een graantje mee te pikken van het succes van het New York en verbouwde haar zaal, die vanaf september 1913 aan 725 bezoekers plaats bood. De zaal was daarnaast nog steeds als schouwburg in gebruik. Ruim twee jaar duurden de reguliere voorstellingen daar. Vanaf begin 1916 was het New York voorlopig vrijwel de enige plek waar films vertoond werden. Slechts drie van de 368 voorstellingen dat jaar vonden elders plaats.

Bioscoopcommissie

Het enthousiasme voor het nieuwe medium was groot, maar al snel kwamen er zorgen over de slechte effecten van de film. De politie, belast met toezicht, kon weinig anders doen dan waarschuwen. In maart 1914² vroeg de commissaris aan de burgemeester jongeren beneden de

Het New York Bioscope Theater (1913) aan de Groest met links ernaast het gebouw van De Gooi- en Eemlander (1928). De foto dateert uit begin jaren dertig. De bioscoop werd in 1935 vervangen door Rex. (coll. Krijn Brouwer)

Bioscoopcommissie en Toezicht

Bioscoopcommissie

De criteria waarmee de in de zomer van 1914 ingestelde Hilversumse Bioscoopcommissie begon waren: *(zelf)moord, intimiteiten van het grote menschenleven, misleiding van de politie en misdrijf zonder straf*. De filmweek begon toen op vrijdag en die middag was keuringsmiddag. In het eerste jaar was meer dan een kwart van de gekeurde films niet toelaatbaar voor kinderen. Ook de vari  -nummers waren aan keuring onderhevig, tenminste als er in hetzelfde programma een 16+-film werd vertoond.

In de beginjaren was het heel normaal om coupures aan te brengen in een film. Na het keuren moesten de vijf, later werden dit er meer, commissieleden de voorstellingen bezoeken om te kijken of de coupures aangebracht waren en of de explicateur een juiste toelichting gaf. In de jaarverslagen gaf de commissie behalve het aantal films ook het aantal gekeurde meters aan. De gemiddelde lengte van een film was 600 meter, een duur van ongeveer 25 minuten. Met de komst van meer bioscopen waren er ook meer films te keuren. In het verslag 1919-1920 merkte de commissie op dat ze per week ca 18.000 meter film had gezien. De commissie vond het veel te moeilijk om te zien of iemand 15 of 16 was en ook omdat 14-18 de leeftijd was dat de meeste filmonderwerpen den slechtsten invloed hadden, ging op voorstel van de commissie de minimumleeftijd naar 18 jaar.

Staatscommissie inzake maatregelen ter bestrijding van het zedelijk en maatschappelijk gevaar aan bioscoop-voorstellingen

Elke plaats met bioscoop had een bioscoopcommissie, die dezelfde films keurde, uiteraard soms met verschillend resultaat. Hilversum was vrij behoudend, wat onder andere blijkt uit een brief van de Bioscoopbond uit 1925: de keuring in Hilversum gebeurt op *allerminst aan bevelenswaardige wijze*. Veel films die elders voor alle leeftijden waren, keurde Hilversum als boven de 18. De roep om een centrale keuring kwam dan ook snel en daarvoor werd een regeringscommissie in het leven geroepen, die in 1920 rapport uitbracht. De Hilversumse bioscoopcommissie kon meegaan in de voorgestelde rijkskeuring en de indeling in films voor 14-18 jaar en vanaf 18 jaar. Tegen dat laatste maakten de bioscoopexploitanten bezwaar: zij zagen veel liever vanaf 16 jaar. De politie mengde zich ook in de discussie. Sommige films waren ongeschikt voor personen beneden 16 jaar (*ruwe tonelen, zg. smijtfilms*), maar toelaatbaar tussen 16 en 18. Er waren echter ook films toelaatbaar voor kleine kinderen (*liefdesdrama's*), die beslist ongeschikt waren voor 16-18 (*puberteitsjaren*). De leeftijd bleef 18 jaar tot de rijkskeuring een feit was. Dat was de Bioscoopwet, die in 1928 in werking trad. De rijkskeuring, waarmee al enkele jaren geëxperimenteerd was, had natuurlijk gevolgen voor de plaatselijke keuringscommissies.

Commissie van Toezicht

De commissie werd ontbonden en vervolgens vond, met dezelfde leden, de installatie van de Commissie van Toezicht plaats. De belangrijkste taak was nu controle op naleving van de richtlijnen. Regelmatig rapporteerde de commissie dat er te jonge mensen toegelaten werden, zoals in november 1929 in Flora. De exploitant verweerde zich: hij vroeg altijd naar de leeftijd en bovendien vond hij het zeer storend dat de controleur tijdens de voorstelling de rijen doorging. De commissie was het lang niet altijd eens met de centrale keuring, maar de geopperde plaatselijke herkeuring is er nooit gekomen. Er waren soms ook andere partijen, die zich met het al dan niet vertonen van een film bemoeiden. Zo was de "Nationale bond tegen de revolutie" in 1926 tegen het vertonen van *Pantserkruiser Potemkin*. Op aanraden van de politie werden de scènes van de priester die met kruis van een sloopstrap werd geworpen, de Kozakken die over lijken liepen en het doodschieten van de moeder uit de film geknipt. In 1933 probeerde de "Gooische actiegroep tegen volksverwildering" een verbod op de film *Son of Songs* van Marlène Dietrich af te dwingen. Een jaar later maakte de burgemeester bezwaar tegen *Extase* uit het oogpunt van aantasten van de openbare zedelijkheid. De Commissie van toezicht in Hilversum, die al lang geen rol meer van betekenis had, werd begin 1974 opgeheven. Over een eenduidig systeem voor filmaanduiding is decennialang gepraat en in 2002 is dit met de Kijkwijzer geregeld.

De Flora-bioscoop aan de Havenstraat voor de Tweede Wereldoorlog. (coll. Krijn Brouwer)

17 jaar de toegang tot de bioscoop te verbieden. Het rapport bevat enkele bevindingen: films in strijd met openbare zedelijkheid, maar mise en scene zo handig dat strafrecht niet van toepassing is. Er waren moorden en moordaanslagen te zien, afstropen van huid om vingerafdrukken te vervalsen en verheerlijking van chantage. In de zaal steeds vele jeugdige personen, zelfs kinderen en groot gejuich steeg op zoo dikwijls een moordenaar of dief aan de handen der politie wist te ontkomen. Al snel daarna werd een gemeentelijke bioscoopcommissie geïnstalleerd, die voorafgaand aan vertoning de films moest keuren. De door de politie gevraagde leeftijdsgrens kwam er, maar naar voorbeeld van Rotterdam werd dit vanaf 16 jaar. De commissie moest dus vaststellen of een film voor iedereen toelaatbaar was of alleen vanaf 16 jaar.

De roerige jaren '20

Het succes van het New York was groot, toch duurde het nog even voordat de volgende vaste bioscoop in Hilversum kwam. Het Hof van Holland liet in 1919 een cabine achter de Schouwburg plaatsen en draaide twee jaar films onder de naam Elite Bioscoop. De nieuwe Florabioscoop aan de Havenstraat was wel een blijvertje. De Gooi- en Eemlander deed op 17 april verslag van de opening: Het ruime gebouw straalde in een zee van elektrisch licht, dat als een kroon zich langs de vier wanden spant, totdat Pathé's Journaal de aandacht het eerste boeide en een pittig strijke vroolijke en melancholieke wijsjes streek, al naar de stemming, welk

het lichtbeeld had te wekken. Meerdere films, kluchtige en dramatische, volgden in behoorlijk afwisseling, totdat als slot een hoofdfilm ging: De vijf stuivers van Lavarède, of Met een kwartje de wereld rond. En Hoewel alle overbodige luxe is vermeden, ziet een en ander er toch aardig uit en zal ook deze bioscoop ongetwijfeld spoedig zijn talrijke en trouwe klanten tellen.

De gemeente voer wel bij het succes van de film. Zij inde 20% vermakelijkheidsbelasting over de toegangsprijzen. In september 1921 besloot de gemeente deze belasting te verhogen naar 40% en de gevolgen waren ingrijpend: op 12 september sloten alle bioscopen, theaters en sportinstellingen de deuren. Uiteindelijk haalde de gemeente bakzeil en draaide de verhoging terug. De Hilversumse bevolking was maar liefst drie maanden ver-

Feestzaal en concertgebouw Trianon rond 1926, kort voor de verbouwing tot Casino (nu Euro). (coll. Krijn Brouwer)

In september 1921 besloten de theaterondernemers hun voorstellingen te staken uit protest tegen de verhoging van de gemeentelijke vermakelijkheidsbelasting. (*De Gooi- en Eemlander*, 14-9-1921)

stoken geweest van cultuur. Op 6 december openden de bioscopen weer. In het New York was het een dramatische dag: 's middags was de waterleiding bij de brandkraan beneden gesprongen en 's avonds om half tien sprong de waterleiding boven. Het publiek wist niet hoe snel het weg moest komen.

In 1927 kreeg Hilversum er een bioscoop bij: Casino aan de Naarderstraat. In deze verbouwde feesttent met ruim 600 plaatsen vonden reguliere filmvertoningen plaats, maar ook toneelvoorstellingen.

De talkie

De belangrijkste verandering eind jaren twintig, zeker voor het publiek, was de komst van de geluidsfilm, de "talkie". Flora had de primeur op 20 september 1929 met de film *The Showboat*. Het was een enorme sensatie: de mensen op het doek, die altijd stommetje hadden gespeeld, bezaten opeens stemmen, zangeressen brachten bij het openen van hun mond daadwerkelijk geluid voort en complete orkesten waren zowel te zien als te horen. Het liep storm, maar de techniek stond nog in de kinderschoenen. De voorstellingen werden al snel een bron van ergernis en hilariteit. Het geluid was op grote draaischijven aangebracht (Sound on Disc), die door het warmlopen van de motor sneller gingen draaien, waardoor beeld en geluid niet synchroon liepen. Regelmatig kwam vanuit de zaal de roep: *Langzamer!* Ook brak de film nogal eens, wat ook weer de nodige inspanningen van de operateur kostte om alles te synchroniseren. Later werd het systeem van geluidsspoor op de filmstrook algemeen gangbaar. Een maand na Flora was Casino gereed voor de talkie en deze maakte in een advertentie handig gebruik van de aanloopproblemen in Flora: *Wij brengen u vrijdag 26 oktober sprekende, zingende en musicerende films MAAR DAN OOK GOED*. Drie weken is er gewerkt en geëxperimenteerd, alvorens wij onze clientèle datgene konden geven, waarop zij recht hebben. Onze f 20.000 kostende installatie brengt U *De Gouden Stem* op het *Zilveren Doek*. Komt, ziet, hoort en overtuigt U en U zijt verzekerd dat U niet misleid wordt.

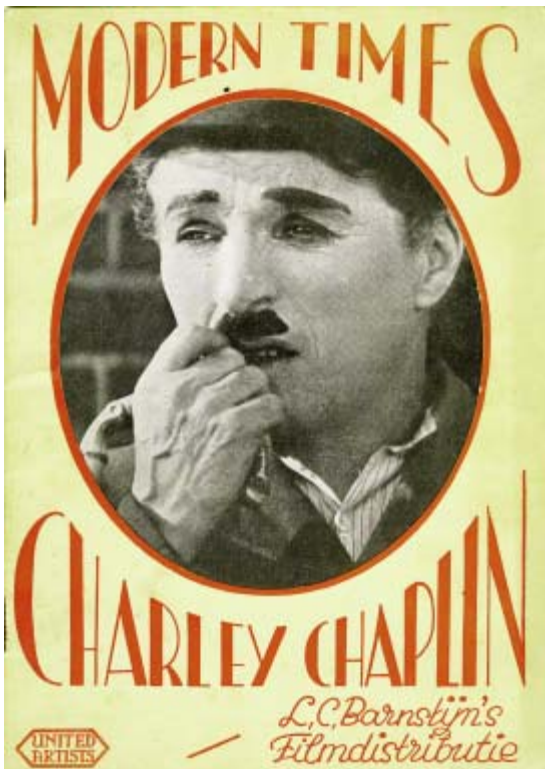
De journalist van *De Gooi- en Eemlander* was verrast door de geluidskwaliteit bij deze eerste voorstelling: *Men ziet Herman Heifer en zijn symphonie-orkest musiceren en hoort duidelijk en ... zuiver de ouverture Orpheus van Offenbach. Beeld en geluid stemmen volkomen met elkaar overeen!* Maar hij zag geen toekomst voor de sprekende film: *Wellicht dat men nu de Engelsche filmgesprekken interessant vindt, doch op den duur zal toch de geluidsfilm, de film dus, waarbij alléén de muziek en geluiden vastgelegd zijn, het meeste succes behalen.* Het New York deed voorlopig niet mee aan de strijd om het beste geluid.

In 1930 kwam er een vierde bioscoop in Hilversum. De Harmonie had het eerder geprobeerd met de film, maar werd nu definitief tot bioscoop verbouwd en opende op 19 september de deuren onder de naam *Centraal Theater*. Op het programma stond uiteraard een geluidsfilm, de operette *Frederike*. Kort daarna schafte ook het New

De filmbrand aan de Bosdrift in 1934. (coll. SAGV)

York een geluidsinstallatie aan. Het bleef echter behelpen, niet alleen door de apparatuur, maar ook omdat de meeste zalen akoestisch niet ingericht waren voor deze techniek.

Voor de oorlog gaven de distributeurs voor elke film ook een programmaboekje uit, waarin de plot werd samengevat en de hoofdrolspelers genoemd, zoals de Chaplinfilm *Modern Times* uit 1936. (coll. auteur)

In 1935 werd het New York-theater opnieuw gebouwd naar ontwerp van architect C.M. Bakker en omgedoopt tot Rex. Foto september 1955. (coll. Krijn Brouwer)

De jaren '30

Het filmmateriaal bestond in die tijd nog uit uiterst brandbaar cellulosenitraat. De film liep ook nogal eens vast en in combinatie met de lamp die veel warmte ontwikkelde was dit een gevaarlijke situatie. Daarom moesten in de bioscopen altijd twee operateurs bij de vertoning aanwezig zijn. Er vonden ook wel filmvertoningen in besloten kring plaats. Op 24 september 1934³ ging het hopeloos mis bij een dergelijke voorstelling. Het was een kindervoorstelling in het net geopende gebouw van de RK Werkliedenvereniging aan de Bosdrift. Pater Buis vertoonde een missiefilm aan 145 meisjes. Tegen het einde van de voorstelling liep de film vast en vloog de projector, een kofferkino, in brand. Uiteraard brak er paniek uit, bovendien was de hoofduitgang geblokkeerd door de apparatuur. 46 kinderen en ook de pater moesten met brandwonden worden opgenomen in het ziekenhuis. Drie meisjes overleden aan hun verwondingen en bij velen waren de gevolgen de rest van hun leven zichtbaar. De ramp maakte diepe indruk en had gevolgen voor de veiligheidsvoorschriften.

In 1931 had Paul Henri Bakker de exploitatie van het Centraal Theater op zich genomen en, om sterker te staan tegenover de macht van de distributeurs, in 1932 de exploitatie van Flora en in 1935 ook die van Casino. Het New York had andere plannen. Eind juli 1935 ging het gebouw grotendeels tegen de vlakte en verrees een nieuwe bioscoop, ontworpen door de architecten vader en zoon Bakker. Het was voorzien van de nieuwste snuffjes: natuurlijk de modernste projectie- en geluidsapparatuur, een ingewikkeld buizennet voor luchtverversing en toevoer van koude of warme lucht, in het gehele gebouw automatisch huistelefoonnet en koptelefoons voor hardhorenden op het balkon. Het balkon met 169 stoelen was gerieflijker dan de zaal, waar 315 zitplaatsen waren. Over de naam van de nieuwe bioscoop, die in *De Gooi- en Eemlander* aangeduid werd als een *geel bepleisterd blok*, dat de *Groest nu niet bepaald siert*, werd gegist. City, Roxy of Palace werden het niet: bij de opening in november sierde de naam Rex aan de gevel.

De oorlog

Uiteraard was het filmaanbod in de Tweede Wereldoorlog zwaar gecensureerd en waren vrijwel alleen Duitstalige films te zien, maar het bleef mogelijk om de bioscoop te bezoeken. De aanvangstijden 's avonds waren aangepast zodat bezoekers voor donker thuis konden zijn. De luchtbeschermingsdienst vaardigde eind 1941 richtlijnen uit waar in de bioscopen schuilruimtes voor een eventuele

luchtaanval waren en wees personen aan, verantwoordelijk als luchtbeschermingsleider, voor de ordedienst of EHBO. Voor aanvang van elke voorstelling moest zowel in het Duits als in het Nederlands een tekst geprojecteerd worden met wat te doen bij luchtalarm. Tevens gold vanaf die tijd een rookverbod, behalve in de foyers.

Het Centraal Theater was in andere handen overgegaan. Joghem's theaters had het pand in februari 1941 gekocht van houthandelaar Keyzer en ingrijpend laten vernieuwen. Dat was allemaal niet zonder slag op stoot gegaan. Exploitant Bakker was enkele jaren daarvoor in de problemen gekomen. Hij kwam zijn financiële verplichtingen niet na en kon daarom geen films meer huren van de bioscoopbond. Dat leidde tot liquidatie en sanering. De exploitatie van de overige theaters was ondergebracht in een NV. Bakker had de vorderingen af willen kopen, maar het was te laat. De eigenaar van het pand vond een koper en die was niet van plan om het huurcontract te verlengen. Meer over de achtergrond van dit conflict valt te lezen in een brief⁴ die Bakker stuurde aan de burgemeester. Daarin is geen enkele twijfel mogelijk over de signatuur van de schrijver. Hij heft aan met *Kameraad*, ondertekent met *Houzee* en vindt dat alles te wijten is aan *de filmverhuurders, die voor 90% uit joden bestaan*. Hij probeerde via de burgemeester de koop terug te laten draaien, zonder resultaat. Op 25 juli 1941 werd de vernieuwde bioscoop, die 660 zitplaatsen telde, feestelijk geopend onder de naam City.

Verbouwing in 1941 van het Centraal Theater (voorheen De Harmonie) aan de Herenstraat tot City-bioscoop. (coll. Percy Poolman)

In andere handen

Na de oorlog nam Joghem's, eigenaar van City, ook de exploitatie van Casino over. Flora kwam in handen van een Leids bioscoopbedrijf, dat de naam veranderde in Churchill theater. Het interieur werd in 1947 in vier dagen vernieuwd. Het nieuwe, groene meubilair was ruimer en comfortabeler dan het oude. Dat ging wel ten koste van het aantal zitplaatsen. Voorheen waren dat er 590, nu net iets meer dan 500. Ook de programmering veranderde. De krant meldde⁵: *Er is voorgoed gebroken met de vertoning van cowboy-films en men kan voortaan in Churchill de beste films verwachten. Zo staat er na De kleine man de film L' enfant du paradis te wachten.* Kort na de oorlog komt nog een vijfde theater, Roxy, voor bij het overzicht van de programmering in de bioscopen. Deze was gevestigd in Ons Gebouw aan de Havenstraat. Na anderhalf jaar hoorde Roxy alweer tot het verleden.

Andere initiatieven

Vanaf het begin stonden in de bioscopen in het algemeen alleen Amerikaanse, commerciële films op het programma. Europese avant-garde- en Russische films kwamen nauwelijks aan bod. In 1927 wilde een aantal film liefhebbers, onder wie Menno ter Braak, Constant van Wessem en Joris Ivens, daar verandering in brengen en richtte de Nederlandse Filmliga op. Elke plaats of regio kon zich hierbij aansluiten. Het Gooi sloot zich in 1928 aan als Filmliga 't Gooi en hield eigen besloten voorstellingen. Voordeel was dat deze vertoningen buiten de filmkeuring vielen. De Gooise Filmliga was geen succes en werd na een jaar alweer opgeheven. Na de Tweede Wereldoorlog verenigden film liefhebbers zich opnieuw. Zij zochten samenwerking met diverse personeelsverenigingen van grote Hilversumse organisaties, zoals de omroep. In 1952 leidde dit tot de oprichting van de Stichting Hilversumse Filmkring. De leden konden een keer per maand een film bekijken. De eerste tijd was dat in verschillende bioscopen, maar later werd dat standaard in Churchill op de eerste dinsdagavond van de maand, en in de jaren zeventig als "Film in De Vaart".

Twee nieuwe bioscopen

Een nieuw initiatief was ook Fiësta in de voormalige synagoge aan de Zeedijk. De Gooi- en Eemlander berichtte op 11 oktober 1956 hierover: *Het is de bedoeling aan deze vijfde bioscoop het zogenaamde studiokarakter te geven, dat wil zeg-*

De joodse synagoge op de Zeedijk uit 1789 deed dienst tot 1942. In 1956 werd het pand omgebouwd tot zalencentrum en bioscoop Fiësta. Sloop van het pand volgde in 1969. Foto uit 1920. (coll. Krijn Brouwer)

gen er films te vertonen, die op een bepaald niveau liggen, waardoor zij geen uitgebreide roulatie in ons land krijgen, doch gewoonlijk uitsluitend worden vertoond in gespecialiseerde kleinere theaters. De film programmering begon in november 1958 en al drie jaar later werd deze – volgens de Commissie van Toezicht – wilde bioscoop gesloten.

In de jaren vijftig waren er verschillende pogingen gedaan om een bioscoop te vestigen in de bovenfoyer van Gooiland. Als de gemeente al akkoord ging, strandden die initiatieven steeds bij de bioscoopbond. Een speciale afdeling, de Commissie Nieuwe Zaken, beoordeelde elke aanvraag voor een nieuwe bioscoop op diverse aspecten. In 1962 kwam er wel toestemming, vermoedelijk omdat de aanvraag kwam van gevestigde bioscoop-eigenaren. Het genre 'arthouse' kwam steeds meer in aanzien en leek minder gevoelig voor de malaise in het film- en bioscoopbedrijf. De opening van het nieuwe theater, Bijou, vond plaats op 16 mei 1963.

Technische ontwikkelingen

In de jaren vijftig kwam er een einde aan het succes van de film. De televisie deed zijn intrede en steeds meer huishoudens schaften een dergelijk apparaat aan. Dat had gevolgen voor het bioscoopbezoek. In een poging om de tv-kijker naar de bioscoop te lokken, kwam er een nieuw beeldformaat. Tot die tijd was het beeld 4 x 3, ongeveer zoals bij een televisie. Het nieuwe formaat, het nog steeds meest gangbare “widescreen”, werd 16 x 9 en er kwam ook een breedbeeld formaat, Cinema-scope. Rex ging in 1954 als eerste over op dit formaat. Een belangrijke verandering was ook de introductie van de Xenon-lamp. De lichtbron van de filmprojector was voor die tijd een vlamboog tussen twee koolspitsen, die na twintig minuten opgebrand waren. Een akte duurde daarom nooit langer dan 20 minuten. Een langere film moest akte na akte gedraaid worden en daarvoor waren twee projectoren nodig. Aan het eind van een akte verscheen (tegenwoordig in veel films nog steeds te zien) een rond merkje in de rechterbovenhoek, na acht seconden gevolgd door een tweede merkje. Dat was het moment waarop op de andere projector de volgende akte moest starten. Als het goed was, merkte het publiek daar niets van. De Xenonlamp, die veel minder warmte ontwikkelde, maakte het mogelijk om alle aktes achter elkaar te plakken en de film op één projector zonder tussenkomst te draaien. Het was toen een kleine stap naar splitsing van de grote zalen in diverse kleine met elk een eigen projector zonder dat daarvoor extra personeel nodig was.

Concurrentie

Met 900.000 bezoekers was 1953 een nooit meer geëvenaard topjaar. De komst van de televisie had duidelijke gevolgen voor de bioscopen. In 1966 bleef de teller net boven de 500.000 staan en, alles is relatief, 1973 liet een ‘forse’ stijging van 432.000 naar 469.000 zien. Euro had toen net haar zaal gesplitst in twee zalen. Landelijk waren protesten tegen het hoge BTW-tarief voor filmkaartjes en het uitzenden van films op tv in het weekend en op feestdagen. Een nieuw genre films was inmiddels op de markt gekomen: de seksfilm. Alle Hilversumse bioscopen deden hier in het begin aan mee. Verder stond er in die jaren in de meeste bioscopen in het weekend een nachtfilm geprogrammeerd met aanvangstijd 0:01 uur. Het waren moeilijke tijden, maar toch startte in

Polygoon

Jarenlang verzorgde het Polygoon de bioscoopjournaals. Het werd in 1920 opgericht en maakte toen tussenteksten bij de zwiigende films. In 1922 startte het met een wekelijks journaal. De Gooi- en Eemlander schreef bij het 40-jarig bestaan: *Het publiek bekeek de “operateur” met zijn kiekkast op een driepoot als een rareit, autoriteiten vonden hem ridicuul en hinderlijk en ontzegden hem alle medewerking en bioscoopexploitanten beschouwden het journaal als vergif voor hun kassa.*

Toch wist het journaal zich een vaste plaats te verwerven. Toen in 1931 er een journaal met geluid kwam groeide de populariteit. In 1957 won Polygoon op het filmfestival van Venetië de gouden medaille voor het beste filmjournaal. Het jaar daarop verhuisde het bedrijf van Haarlem naar Hilversum en ontwikkelde zich hier verder. Het had eind jaren vijftig de wereldprimeur met 16-mm-schooljournaals. Veel mensen zullen zich de journaals met de markante stem van Philip Bloemendal herinneren. Hij startte in 1946 bij Polygoon en leende sinds die tijd zijn stem aan de journaals.

Door de komst van de televisie liepen de inkomsten sterk terug. Dankzij subsidies wist het Polygoon het vol te houden, maar een jaar na het vertrek van Philip Bloemendal in 1986, werd de stekker definitief uit het Polygoon getrokken.

september 1978 een nieuwe, zij het heel kleine, bioscoop onder de naam Filmhuis Hilversum.

Na het ‘topjaar’ 1980 met 502.000 bezoekers kregen de bioscopen veel last van een nieuw fenomeen: de video. In 1985 deden de bioscopen gezamenlijk een poging doordeweeks meer bezoekers te trekken met goedkopere kaartjes en introduceerden zij het AOW-tarief. De prijs in het weekeinde werd hoger. De jaren tachtig betekenden het einde voor drie Hilversumse bioscopen. De overige drie hebben een vaste plaats veroverd in de Hilversumse uitgaanswereld. City en Euro, beide onderdeel van het JT-concern, zijn al jaren bezig met plannen voor een gezamenlijke nieuwbouw. Ook Filmhuis Hilversum, nu Filmtheater Hilversum, is een blijvertje. In 2010 hadden zij gezamenlijk een bezoekersaantal van 231.000.⁶

De belangrijkste bioscopen in Hilversum

Rex

Aan de Groest opende in 1913 de eerste bioscoop van Hilversum de deuren onder de naam New York Bioscope Theatre met 390 plaatsen in de zaal en 127 op balkon. Het toneel (met plaats voor de muzikanten) was een belangrijk onderdeel van een bioscoop in die begintijd. Soms had het toneel zelfs de overhand, zoals in maart 1920 toen Louis Davids met zijn partner Margie Morris hier een optreden verzorgde. In de zomer van 1935 sloot het New York de deuren. Het gebouw werd afgebroken en na drie maanden stond er een geheel nieuwe bioscoop met de naam Rex, ontworpen door vader en zoon Bakker. Het gebouw had allerlei nieuwe snuffjes, die natuurlijk alweer snel achterhaald waren. Rex was in 1954 de eerste Hilversumse bioscoop met apparatuur om Cinemascope met stereofonisch geluid te vertonen. Als eerste film met deze techniek stond *The Robe* op het programma. Ook Rex had veel last van de malaise en kon niet opboksen tegen het vernieuwde en gesplitste Euro en City. In 1974 nam Tuschinski de exploitatie van de bioscoop op zich, maar al in 1976 was duidelijk dat de bioscoop gedoemd was te verdwijnen. Investerings

Een muzikant voor bioscoop Rex, 1946. (foto Stevens, SAGV)

om het pand (of alleen de stoelen) te vernieuwen bleven achterwege, ook omdat de bezoekcijfers over de hele lijnie niet al te rooskleurig waren. Joghem's (City en Euro) nam de programmering over, wat betekende dat publiekstrekking hier niet meer op het programma kwamen. In 1982 probeerde de directie naar Angelsaksisch model een noodgreep: bingo in de bios. Het mocht niet baten en in maart 1984 was *Ben Hur* de laatste voorstelling. Het pand werd daarna verbouwd tot gokhal en is nu een restaurant.

Churchill

Aan de Havenstraat verrees in 1920 een nieuwe bioscoop, naar ontwerp van J. van Dillewijn. Zaal, loge en balkon boden plaats aan 520 bezoekers, in 1927 werden dat er 590 door vergroting van het balkon. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vond nog een verbouwing plaats en ook in 1947, toen de bioscoop inmiddels een nieuwe naam had. De nieuwe eigenaar was erg onder de indruk van het optreden van Churchill in de oorlog en vernoemde de bioscoop naar hem. Bij de laatste verbouwing kwam er meer comfort in de zitruimte, wat ten koste ging van het aantal plaatsen. Uiteindelijk had de bioscoop 420 zitplaatsen. Net als de andere bioscopen

De Rex in de zomer van 1956. (foto Stevens, SAGV)

Op 13 juni 1986 brandde Churchill grotendeels af. (SAGV, Fotoarchief De Gooi- en Eemlander)

begon Churchill in de jaren zeventig met de programmering van seksfilms naast reguliere films. Geleidelijk nam de eerste categorie een steeds prominentere plaats in en de bioscoop stond uiteindelijk bekend als de porno-bioscoop. Er stonden titels op het programma als *Sexsekte der zwarte nonnen*, *Sexamen*, *Erotische capriolen van een deurwaarder*, *Jonge meisjes rijp voor sex*, *Wie komt er in m'n hokkie?*, *Het meisje met de fluwelen tong*, *Deense snoepjes in Tirol*, *Kamermeisjes staan voor u klaar*. In 1982 wilde de eigenaar de bioscoop te verbouwen tot disco-dancing-theater, maar hij kreeg hiervoor geen toestemming van de gemeente. Op 13 juni 1986 ontstond brand in het ketelhuis en raakte het pand zwaar beschadigd, wat het einde van de bioscoop betekende.

Bijou

Al maanden voordat deze bioscoop een feit was, besteedde de krant⁷ aandacht aan de komst van de intieme cinemazaal, een *zg arthouse*, *gespecialiseerd in artistiek hoogstaande films*. De bovenfoyer van Gooiland aan de Luitgardeweg werd hiervoor verbouwd naar ontwerp van de Nijmeegse architect J. Jansen, onder auspiciën van Gooilandontwerper Bijvoet. Om zoveel mogelijk zitplaatsen (135) te creëren werd de cabine op stalen balken tegen het pand boven de inrit gebouwd. De projectoren waren geheel automatisch, de bedrijfsleider kon vanuit het kantoor de bediening regelen. Voor de opening op 16

mei 1963 stond de Nederlandse première van Roman Polanski's film *Het mes in het water* gepland in aanwezigheid van de regisseur. Helaas kon dat niet doorgaan en werd 's Zondags met *Sybèle* van Serge Bourguignon gedraaid. De exploitanten hadden zich echter verkeken op de belangstelling voor een studiotheatertje. De geselecteerde films kwamen slechts in enkele kopieën uit en het duurde te lang voordat de film eindelijk in Hilversum op het programma stond. Ze huurden de locatie voor tien jaar tegen 10% van de netto recette en verplichtten zich tot het draaien van dagelijks een matinee en een avondvoorstelling. Kort na verlenging van de huur kocht de gemeente Gooiland, maar deze had deze problemen met de povere opbrengst van de inmiddels onder druk van de concurrentie tot tweedeklas vervallen bioscoop. Er stonden films op het programma als *Maagd in Zweden*, *Poesjes in een mannenhuis*, *Vreemd gaan in de baas zijn tijd*, *Hoe vang ik een man*, *Vrouwelijk fruit*, *Klooster internaa(k)t*, *Een bed voor ons drieën* en 't *Gaat pas goed als een Tiroler het doet*. De gemeente zag niets in het voorstel om de bioscoop over te nemen en wilde ook de huur niet verlengen, ook al was het programma inmiddels beduidend verbeterd. Het afscheid van het theater was waardig met een Ingmar Bergman drielুক. Na de laatste voorstelling op 20 juni 1983 werd de bioscoop ontmanteld en kwam hier de Stichting Kunsttuitleen.

Euro

Deze bioscoop startte in 1927 met 608 plaatsen als Casino in de verbouwde feestzaal Trianon. Casino sloot begin 1930 een overeenkomst met Polygoon om het publiek een Nederlands journaal te kunnen bieden. Het theater stond goed bekend, wat veel complimenten bij het groot gevierde tienjarige bestaan tot gevolg had. De directie beloofde dat het twintigjarig bestaan in een nieuwe omgeving gevierd zou worden, maar de Tweede Wereldoorlog trok een streep door de rekening. Vanaf 1946 huurde Joghem's, eigenaar van City, de bioscoop en deze had zo meer speelruimte om verschillende films te vertonen.

Lange tijd waren er plannen om te verbouwen. Die plannen namen vaste vorm aan begin jaren zeventig en konden echt goed aangepakt worden toen Joghem's in 1972 eigenaar werd. Het toneel dat nog steeds onder andere voor sinterklaasschoolvoorstellingen gebruikt werd, moest hiervoor verdwijnen. Wel waarschuwde de gemeente dat er in de toekomst andere plannen waren voor deze locatie, maar architect J.M. Jansen dacht dat dat nog wel vijf jaar kon duren.⁸ De linkerzaal met 233 zitplaatsen bleef Casino heten, de iets kleinere rechterzaal kreeg de naam Euro. Die twee namen zijn nog steeds te zien in de nieuwe gevel – de mooie golf verdween – uit die tijd. Casino met zijn dieprode fauteuils zou zich blijven richten op actiefilms (seks, westerns etc.), terwijl Euro familiebioscoop werd. De stenen uit de kunstig gemetselde scheidingsmuur kwamen uit Joghem's eigen steenfabriek.⁹ De projectie was geheel geautomatiseerd en voor de bediening was geen extra

Het Casino-theater werd op 2 september 1927 geopend. Foto rond 1970, kort voor de verbouwing. (coll. Krijn Brouwer)

bezetting nodig. Op 22 februari 1973 vond de opening voor publiek plaats, de avond ervoor had iedereen die aan de bouw had meegewerkt al kunnen genieten van de openingsfilm *Turks Fruit*. Ruim twee jaar na de opening kwamen alweer veranderingen: Casino kreeg betere films en raakte bovendien de naam kwijt: de zalen gingen Euro1 en Euro2 heten. In 1981 kwam er nog een nieuwe zaal bij, Euro3, waarvoor foyer en buffet werden opgeofferd. Hoewel de gemeente al veertig jaar plannen heeft voor deze locatie staat het gebouw er nog steeds.

City

De oorspronkelijk schouwburg De Harmonie probeerde het vanaf 1910 een aantal jaren als bioscoop en na de verbouwing in 1913 was deze korte tijd een geduchte concurrent voor de nieuwe New York bioscoop. Daarna

Eén van de zalen van Euro.

In 1972 werd de Casinobioscoop verbouwd tot twee bioscopen. Later zou er nog een derde bioscoop bijgeplaatst worden. De Eurobioscoop in 2005. (foto: EJP)

City-bioscoop in 1969. (coll. Krijn Brouwer)

was het afgelopen tot het gebouw in 1930 definitief bioscoop werd onder de naam Centraal Theater. Na de ingrijpende verbouwing in 1941 door nieuwe eigenaar Joghem's kreeg deze zijn huidige naam, City. Op 25 juli opende de vernieuwde bioscoop, die 660 zitplaatsen telde, met *De Zweedse nachtegaal* over zangeres Jenny Lind. De plannen waren er al en zeker door het succes van Euro, besloot de directie in 1974 tot splitsing van City. Ook deze ontwikkeling volgde de krant.¹⁰ Het zouden twee of drie zalen worden, waarvan één waarschijnlijk een intiem studiotheaterje voor het type film dat vroeger in Bijou was aan te treffen. In 1975 meldde de krant daarover: *City 2 krijgt géén voorprogramma, géén reclamefilms en géén pauze: cinefielen hebben er bepaald geen behoefte aan.* De opening van City 1 met 404 stoelen was kort voor kerst 1975 en City 2, waar 82 mensen konden zitten, volgde in februari daarop met *Love and Death* van Woody Allen. De zaal was gebouwd in de ongebruikte zijfoyer. Tijdens de verbouwing was besloten om niet drie maar vier zalen te bouwen. Die twee waren in de loop van 1976 operationeel. Voor City 3 (80 stoelen) was de benedenfoyer opgeofferd en City 4 kwam met 108 zitplaatsen in de voormalige bovenfoyer. Op 30 juni konden bezoekers tijdens het open huis de vernieuwde bioscoop bewonderen. Als premièrefilm draaide *Genius* van Sergio Leone, maar de regisseur kon helaas zijn toezegging om de openingshandelingen te verrichten niet gestand doen. De verbouwingen van Euro en City waren een gok, ze-

ker door het teruglopend bezoekersaantal en dat werd er in de jaren tachtig niet beter op. De plannen voor City 5 belandden dan ook in de ijskast. Wel waren er ideeën om op termijn de twee bioscopen samen te voegen. Halverwege de jaren negentig was het plan nieuwbouw met zes zalen en 1500 stoelen bij het Gooiland. Dat ketste af, evenals vier jaar later de optie om City naar de overzijde (waar nu het Filmtheater zit) uit te breiden. De bouwkosten zouden veel te hoog uitvallen, wat gezien de ontwikkelingen in de bioscoopwereld een te groot risico zou zijn. Sinds die tijd wordt gepraat over nieuwbouw aan het Langgewenst.

Filmtheater

In september 1978 startte Filmhuis Hilversum met voorstellingen op de maandagavond in Tejater Achterom op de kop van de Groest. Na een decennium films op maandagavond en jaarlijks een filmfestival wilde het Filmhuis meer, al dreigde het kort daarna de eindjes financieel niet meer aan elkaar te kunnen knopen. De huur was vervijfvoudigd, 1990 was met verlies afgesloten en ook 1991 dreigde negatief uit te vallen. Bij een smeekbede om extra subsidie kreeg penningmeester Piet Bijlholt nul op het rekest. Het advies van de wethouder om een donateursactie starten, hij zou zelf ook doneren, bleek een gouden tip. Dankzij deze actie en een stijgend bezoekersaantal klom het Filmhuis uit de rode cijfers. Het jaar 1992 leverde een

Op zaterdag 16 februari 2008 kwamen de stoelen voor het nieuwe Filmtheater. De opgetrommelde vrijwilligers zorgden in een keten dat de 247 rugleuningen, evenzovele zittingen en onderstellen en ruim 450 armleuningen in de juiste zaal terecht kwamen. (foto: Fred Trappenburg)

record van ruim 6100 bezoekers op. Het jaar daarna stonden drie avonden in de week films op het programma. Het pand aan de Groest zou gesloopt worden en het bestuur vond een andere locatie in de zaal in Gooiland, waar voorheen Bijou had gezeten. Dankzij sponsoracties, donaties en subsidies was het mogelijk om de benodigde twee ton bijeen te vergaren. De dertig vrijwilligers werkten hard mee om de door architect Peter Meijer ontworpen zaal met 82 stoelen en foyer op tijd gereed te hebben voor de opening op 25 januari 1996. Toen draaide Antonia, een logische keus omdat hoofdrolspeelster Willeke van Ammelrooij in het comité van aanbeveling zat. Het Filmhuis, dat vanaf dat moment onder de naam Filmtheater Hilversum verder ging, groeide stormachtig. Na een paar jaar ging het bezoekersaantal richting 50.000 en was duidelijk dat uitbreiding nodig was. De keuze viel op nieuwbouw met drie zalen, een enorm avontuur, waarvoor veel geld en inzet nodig was. Net als eerder werd een uitgebreide sponsoractie gestart en was het mogelijk om een stoel te adopteren. Het ontwerp van Moost en ARC werd casco opgeleverd. De verdere afwerking gebeurde met de inzet van vele vrijwilligers, aangestuurd door bestuurslid Leo Knikman. Op 8 maart 2008 draaiden de eerste films in het gloednieuwe gebouw aan het Herenplein. De officiële openingshandeling verrichtte actrice Monic Hendrickx op 28 mei. Het nieuwe theater met zijn rode, groene en blauwe zaal met respectievelijk 111, 73 en 63 stoelen is een groot

succes en trekt nu jaarlijks bijna 100.000 bezoekers. Vanaf het begin was het een vrijwilligersorganisatie en dat is nog steeds het geval. Ongeveer 120 vrijwilligers bemannen nu het bedrijf tijdens de openingsuren, ondersteund door vier vaste krachten.

Sites

www.bioscoopgeschiedenis.com
www.cinemacontext.nl

Noten

- 1 Gegevens over de beginperiode komen uit *How cinema came tot Hilversum*, Clara Overduin, SAGV inv.nr. 4698.
- 2 Bioscoopcommissie: SAGV, Secretariearchief 1850-1939, inv.nr. 1.758.16.
- 3 Zie ook HHT *Eigen Perk* 1994/3: 'Hilversums historie. De Hilversumse filmbrand', door Koos Ruijzendaal.
- 4 SAGV, Secretariearchief 1850-1939, inv.nr. 1.758.16 V, dd. 19-6-1941.
- 5 *Bel.courant.nu* 23-5-1947.
- 6 Jaarverslag 2010 www.nvbinfocentrum.nl. Ongeveer 5.000 bezoekers van in het Filmtheater gedraaide films van niet bij de bioscoopbond aangesloten distributeurs zijn in dit totaal niet meegenomen.
- 7 *De Gooi- en Eemlander* 22-9-1962, 15-11-1962, 10-4-1963.
- 8 SAGV BWT dossier 8625.
- 9 *De Gooi- en Eemlander* 7-11-1972. Over verbouwing en opening ook zelfde krant 23-12-1972 en 21-2-1973.
- 10 *De Gooi- en Eemlander* 3-10-1974, 6-9-1975, 13-11-1975, 19-12-1975, 21-1-1976, 11-2-1976, 29-6-1976.